

HOLISTINIO POŽIŪRIO Į GAMTĄ UGDYMO KULTŪRINĖS IR FILOSOFINĖS PROBLEMOS

Mindaugas Broga

Lietuvos edukologijos universitetas

Įvadas

Jau nuo XVII a. filosofo Barucho Spinozos bandymų apibrėžti žmogaus ir gamtos santykį kaip vienį, tradicinė etika, pagrįsdama mechanistinę pasaulėžiūrą, bandė ieškoti tinkamos žmogaus ir gamtos santykio interpretacijos. Pirmieji tradicinės etikos bandymai apibrėžti žmogaus ir gamtos santykį buvo giliai antropocentriniai, net kai kuriems autoriams, pvz., Franciui Baconui, gamta buvo tarsi žmogaus priešas. XVIII–XIX a. žmogaus ir gamtos santykis ėmė pamažu kisti. Jeanas Jacques Rousseau gamtą romantizavo ir mistifikavo, ją laikydamas tam tikru savaiminiu gėriu, kurio žmogus nuolatos ilgisi. Amerikos transcendentalistai (Ralphas W. Emersonas, Henry'is D. Thoreau, Johnas Muiras ir kt.) gamtą apibrėžė kaip idealią, antjuslinę substanciją, neišsenkančią dvasinę jėgą, kurios gėris ir grožis laikytas tapo dalyku. Tai buvo pirmieji bandymai apibrėžti gamtos vertę ir žmogaus požiūrį į ją.

XX a. antroje pusėje dėl nuolat sparčiai besikeičiančios ekologinės situacijos (ekologinės krizės), pradėta nuosekliau tyrinėti žmogaus ir gamtos santykį. Būtent, šiame laikotarpyje buvo atrasti neantropocentriniai žmogaus ir gamtos santykio pagrindai, pagal kuriuos gamta matoma kaip vertinga savaimė. Tačiau ekologinės etikos teoretikai suprato, kad tradicinės etikos teorijų nepakanka žmogaus ir gamtos santykiai fundamentaliai pagrįsti. Būtent, šiame kontekste iškyla holistinė žmogaus požiūrio į gamtą interpretacija, kuri pasiūlo naujus ekologinės etikos principus šio santykio analizei.

Holistinio požiūrio į gamtą ugdymas yra naujas ir sudėtingas Lietuvos etikos ir biologijos mokytojų edukacinis tikslas. Nors ekologinė etika, o konkrečiau ekologinis holizmas, yra išsamiai nagrinėti užsienyje, tačiau tik keletas Lietuvos autorių analizavo žmogaus ir gamtos santykio problematiką. Filosofas Česlovas Kalenda ekologinei etikai skyrė didelę dalį savo tyrimų laiko, monografijose ir moksliniuose straipsniuose išnagrinėdamas daugybę klausimų (Kalenda, 2002, 2007 ir t. t.). Filosofas taip pat apibūdino ekologinės etikos kilmę, paskirtį, tikslą ir funkcijas (Kalenda, 2003, 2005). Kitus svarbius ekologinės etikos klausimus analizavo filosofė Jūratė Mackevičiūtė. Ji išplėtojo išsamosios ekologijos judėjimo (*deep ecology*) idėjas ekologinės etikos kontekste (Mackevičiūtė, 2005, 2006). Nors šių autorių indėlis į ekologinės etikos plėtrą Lietuvoje

yra reikšmingas, būtina papildomai iširti holistinį požiūrį į gamtą (ekologinį holizmą), kuriam užsienio autoriai – Aldo Leopoldas, J. Bairdas Callicottas, Arne'as Naessas – skyrė itin daug dėmesio ir siūlė šią teoriją laikyti tinkamiausia aiškinant žmogaus ir gamtos santykį. Taigi, būtina daugiau dėmesio skirti tiek ekologinio holizmo koncepcijai, tiek jos ugdymo aspektui Lietuvoje.

Ekologinis holizmas arba holistinis požiūris į gamtą – tai požiūris, teigiantis, kad atskiri organizmai yra sudėtingai susiję matricoje, kuri yra didesnė nei jų individuali būtis, arba bendroje biotinėje bendrijoje (matrica gali būti apibrėžta kaip individo aplinka, socialiniai kontekstai, globali žmonių bendrija arba net pasaulio biota). Būtent, šios koncepcijos ugdymas neįmanomas nesupratus, kas yra ekologinis holizmas ir kokios yra pagrindinės filosofinės ir kultūrinės ugdymo problemos, kurios trukdo sėkmingam ugdymo procesui. **Straipsnio tikslas** – apibrėžti ir apginti ekologinį holizmą ir apibūdinti pagrindines filosofines ir kultūrinės holistinio požiūrio į gamtą ugdymo problemas, remiantis pasirinktos mokslinės literatūros turinio analize.

Holistinio požiūrio į gamtą būtinybė

Ekologinės etikos teoretikai nepatenkinti tradicinės etikos siūlomomis galimybėmis pasiekti ekologinės etikos tikslą – įvardyti ir pakeisti dabartinį gamtos ir žmogaus požiūrį į gamtą / gamtoje supratimą. Tradicinės etinės teorijos – *utilitarizmas* (J. Benthamo ir J. S. Millio teorija), *deontologija* (I. Kanto teorija), *vertybių etika* (Aristotelio teorija) – negali fundamentaliai pagrįsti ekologinės etikos. Kitų autorių nuomone, nei tradicinės etinės teorijos, nei kai kurie judėjimai ekologinėje etikoje – gyvūnų etika (požiūris, kad tiek žmonės, tiek kai kurie gyvūnai verti moralinio įvertinimo), *biocentrizmas* (požiūris, kad visi gyvi padarai verti tiesioginio moralinio įvertinimo) – negali pasiekti išsikelto tikslo.

Vos tik atsiradus ekologinei etikai, filosofai įrodinėjo, kad nauja – ekologinė – etika yra būtina norint fundamentaliai pažvelgti į ekologines problemas ir ekologinę krizę. Šią poziciją savo garsiaame straipsnyje „Ar yra naujos ekologinės etikos poreikis?“ (*Is There a Need for a New, an Environmental Ethic?*) pristatė australų filosofas Richardas Routhey'is (1973). Jis pasiūlė atmesti Referencinę teoriją (ir dėl to pakeisti metateoriją, į kurią referuoja visi

žmonės), kurią suprato kaip dominuojantį vakarietiškoji požiūrį. Kaip R. Routley'is apibrėžė savo požiūrį? Jis pasinaudojo Johno Passmore'o vakarietiškoji požiūrio skirstymu (Passmore, 1974). J. Passmore'as išvardino tris svarbias vakarietiškas tradicijas: dominuojanti despotiška tradicija (žmogus kaip despotas ir tironas), prižiūrėtojo (*stewardship*) tradicija (žmogus kaip saugotojas) ir kooperatinė tradicija (žmogus kaip tobulintojas). Nors pastarosios dvi tradicijos gali pasirodyti tinkamos etiniams debatais, tačiau visos trys implikuoja visišką žmogaus kišimąsi ir „centriškumą“. Taigi, visos jos nesuderinamos su ekologinės pasaulėžiūros fundamentais (požiūriu, jog gamta turi būti moralinių debatų centre).

Kiti autoriai pritarė R. Routley'io pasiūlymams ir diskusiją papildė savo argumentais. 1973 metais norvegų filosofas Arne'as Naessas straipsnyje „Paviršutiniška ir nuoseklu, ilgalaikis ekologijos judėjimas: santrauka“ (*The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary*) apibendrino savo išsamosios ekologijos arba „ekosofijos“ pasaulėžiūrą. Jis reikalavo išsamesnių atsakymų į ekologinius klausimus, t. y. kritikavo vartotojiškumą, materializmą ir pasuko savirealizacijos link su atvirumu visiems objektams. 1975 metais Holmesas Rolstonas III žymiu straipsniu „Ar yra ekologinė etika?“ (*Is There an Ecological Ethic?*) įtraukė ekologinę etiką į filosofinius debatus.

Šiame straipsnyje tvirtinama, kad ekologinei etikai reikia naujų – ekologinių – principų. Šių ekologinių principų įrodinėjimui kai kurie autoriai naudojo tradicinę etiką ir praplėtė jos filosofines ribas. Bet kaip jau aptarta, kiti autoriai suprato, kad tradicinė etika negali padėti, kai reikia fundamentaliai filosofiškai pagrįsti gamtą. Johnas Rodmanas savo straipsnyje „Gamtos išlaisvinimas“ (*The Liberation of Nature*, 1977) aiškiai apibrėžė šią problemą: *bandymai sukurti „naują etiką“ praplėtimo būdu, išsaugo pagrindinės konvencinės moderniosios paradigmos prielaidas, tačiau taip tik žaidžiama su jos ribomis* (Rodman, 1977, p. 95). Kai kas galėtų patarti, kad visa ekologinė etika turėtų būti holizmo teorija, tačiau ne kiekvienas autorius galėtų sutikti dėl holizmo apimtys ir prigimties (Nelson, 2010).

Holizmo koncepcija

Lingvistine prasme žodis „holizmas“ buvo panaudotas 1926 metais Pietų Afrikos Respublikos botaniko ir politiko Jano Christiano Smutso knygoje „Holizmas ir evoliucija“ (*Holism and Evolution*). Šis žodis kilęs iš graikų kalbos žodžio *olos* – visuma.

Sąlyginai bendroji holizmo koncepcija, remiantis Michaelo P. Nelsono straipsniu „Holizmo

ugdymas ekologinėje etikoje“ (*Teaching Holism in Environmental Ethics*), gali būti suskirstyta į tris koncepcijas. Pirma, *etinis holizmas*. Tai pozicija, kad tie objektai, kuriuos mes tradiciškai suprantame kaip kolektyvines būtis (arba visumas), nusipelno tiesioginės moralinės padėties. Ši pozicija paneigia etinį redukcionizmą, kuris supranta rūšies gerovę kaip individualių rūšių narių gerovių sumą. Antra, *epistemologinis holizmas*. Tai požiūris, kad, norint pažinti visumą, žinios apie visumos dalis nėra nei būtinos, nei pakankamos. Šis požiūris paneigia epistemologinį redukcionizmą, kuris teigia, jog mes suvokiame visumą, pažindami visumos dalis. Trečia, *metafizinis / ontologinis holizmas*. Šis požiūris teigia, kad visuma egzistuoja nepriklausomai nuo ją sudarančių dalių. Priešingai, redukcionizmas tvirtina, jog visumos savybes visada galima redukuoti į jas sudarančių dalių savybes – tai implikuoja, kad dalys egzistuoja, o visuma – ne.

Holizmo koncepcija ekologinėje etikoje kildinama iš Amerikos mokslininko, ekologo, miškininko ir aplinkosaugininko Aldo Leopoldo knygos „Smėlio grafystės kalendorius“ (*A Sand County Almanac*, 1949). Garsi šio autoriaus citata iliustruoja jo filosofiją ir vėliau – ekologinio holizmo koncepciją: „Dalykas yra teisingas, kai jis siekia išlaikyti biotinės bendrijos vientisumą, stabilumą ir grožį. Jis yra klaidingas, kai siekia padaryti priešingai“ (Leopold, 1949, p. 166). Taigi, gamtos arba visos sistemos, arba visos aplinkos vientisumas, stabilumas ir grožis yra pagrindinis šios teorijos dėmesio centras. Tačiau lieka vienas neatsakytas klausimas – kaip žmonija arba *homo sapiens* rūšis dera su šiuo holistiniu požiūriu? Apibendrintas atsakymas į šį klausimą gali būti suformuluotas remiantis Č. Kalenda: „Nors *homo sapiens*, kaip rūšis, yra ypatingas didesnės visumos – biotinės bendrijos – narys, vis dėlto jo gerovė ir išlikimas priklauso nuo didesnės visumos būklės ir likimo“ (Kalenda, 2001, p. 146). Kokie pagrindiniai šio santykio bruožai?

Holistinis požiūris yra conceptualiai neantropocentrinis, jis įtraukia individualius gyvus padarus, ekologinius kolektyvus ir visumas, t. y. visuma apima rūšis, ekosistemas, biotinę bendriją, ir kiekviena iš jų egzistuoja savaime, todėl galime ir turėtume moraliai į jas atsižvelgti.

Ekologinėje etikoje išskiriami mažiausiai du skirtingi holizmo tipai (arba ekologinio holizmo tipai), kurie galėtų būti svarbūs šiame kontekste. Šie du tipai atitinka įvardytus holizmo tipus bendraja prasme, o tuo tarpu epistemologinio holizmo koncepcija paprastai nevartojama ekologiniuose debatuose. Pirma, ekologinis etinis holizmas (aiškintas J. Bairdo Callicotto, Arne'o Naesso ir Freya'os Mathews). Tai pozicija, kad moralinė svarba priskiriama visumoms

už ir virš jas sudarančių individų arba kad visumos atskirai turi vidinę vertę. Išskiriamos šio požiūrio variacijos, tačiau jis geriausiai suprantamas ekologinio metafizinio / ontologinio holizmo kontekste. Antra, ekologinis metafizinis / ontologinis holizmas. Išskiriamos kelios šio holizmo variacijos, tačiau jos paprastai patenka po dviem kategorijomis: a) *loginis* (radikalusis) *holizmas* – požiūris, kad ekologinė tarpusavio priklausomybė panaikina individą. Šis požiūris buvo plėtotas kai kurių išsamiosios ekologijos atstovų, pvz., Warwico Foxo: „<...> mes negalime padaryti aiškaus ontologinio egzistencijos atskyrimo. <...> pasaulis tiesiog nėra padalintas į laisvai egzistuojančius subjektus ir objektus“ (Fox, 1984, p. 66). Tai labai abejotinas ir išsamiai sukritikuotas požiūris, kadangi sukelia rimtą filosofinę konfrontaciją tarp individualių organizmų ir visos biotinės bendrijos; b) *gerovės* (interesu) *holizmas* (pagrįstas A. Leopoldo) – tai požiūris, jog atskiri organizmai yra sudėtingai susiję matricoje, kuri yra didesnė nei jų individuali būtis, arba bendroje biotinėje bendrijoje (matrica gali būti apibrėžta kaip individo aplinka, socialiniai kontekstai, globali žmonių bendrija arba net pasaulio biota). Taigi, gyvų organizmų išlikimas ir gerovė priklauso nuo jų ekologinės matricos palankaus funkcionavimo. Būtent, ši ekologinio holizmo koncepcija gali būti laikoma pakankamai pagrįsta šio straipsnio kontekste bei holizmo ugdymui švietimo įstaigose.

Pagrindiniai ekologinio holizmo principai

Norint apibendrinti holizmo koncepciją, ekologinis holizmas gali būti apibrėžiamas keliais pagrindiniais principais: pirma, tai neantropocentrinė pasaulėžiūra – holizmas žmogaus poreikiams ir interesams nepriskiria aukščiausios ir išskirtinės vertės bei svarbos. Tai požiūris, kuris preziumuoja, kad visų apmąstymų centras yra gamta savaime, o ne bet kuri individuali rūšis (o ypač *homo sapiens* rūšis). Holizmas pabrėžia, kad žvilgsnis į visumą išaiškina žinias apie jos dalis. Pažindami visą gyvybės bendriją, atrandame visumos funkcijas, kurios atskleidžia fundamentalias ekologijos mokslo temas ir principus, t. y. įvairovė sustiprina stabilumą, o gyvybės bendrijos yra sudėtingos sistemos, besistengiančios atkurti visumos stabilumą ir pusiausvyrą po išorinio ardymo (Partridge, 1984). Mes susiduriame su gyvybės bendrijomis ir organizmais, kurie evoliucionavo per milijardus metų ir nesuskaičiuojamą atskirų selektyvios evoliucijos „eksperimentų“ kiekį (Commoner, 1971). Antra, gamta turi vidinę vertę. Centrinė vidinės vertės teorijos figūra buvo Immanuelis Kantas. Jis sąmoningai šią koncepciją taikė racionaliams, sąmoningiems moraliniams subjektams, kurie ne tik gali prisiimti moralines teises, tačiau ir moralines

pareigas. Taigi, vidinės vertės kriterijus buvo racionalumas. Vėliau filosofiniu dialogu buvo paliudyta, kad ne visi žmonės gali turėti šį bruožą. Taigi, ne visi žmonės gali turėti vidinę vertę, pvz., psichiškai neįgalūs žmonės, senoliai ir vaikai. Gamtos mokslai atskleidė, kad aukštesnieji gyvūnai (jautrūs gyvūnai, kurie gali jausti skausmą ir malonumą) gali turėti panašią padėtį kaip ir minėtų žmonių mažuma. Tai įrodinėjo žymus australų utilitaristas ir gyvūnų išlaisvinimo aktyvistas Peteris Singeris (Singer, 1977). Kiti autoriai, tokie kaip filosofas Tomas Reganas (Regan, 1994), įrodinėjo, kad tam tikri gyvūnai yra gyvybės subjektai ir todėl turi būti gerbiami. Dar kiti autoriai atsisuko ne tik į gyvūnus, tačiau taip pat ir į augalus, ir į gyvybę apskritai. Jie tvirtino, kad gyvi organizmai yra teleologiniai gyvybės centrai, kurie turi savo būdą vertinti jų gyvenimą, jie turi savo *thelos* (Taylor, 1986). Filosofas Holmesas Rolstonas III papildė šią diskusiją evoliucijos argumentais ir teigė, kad ilgos evoliucijos ir natūralios atrankos procese kiekviena rūšis išvystė savo bruožus, kurie yra bendri visiems tos rūšies individualiems nariams. Taigi, pagal šiuos principus individas gali vertinti savo egzistenciją (Rolston, III 2002). Trečia, biocentrinis egalitarizmas – tai A. Naesso aiškintas principas, kad kiekvienas gyvas organizmas turi lygią teisę gyventi ir klestėti bei pasiekti savo pačių plėtotės ir savirealizacijos didesnėje savirealizacijos sistemoje formas. Tai apima ne tik žmonių lygybę. Lygybės principas praplečiamas visiems gyviems organizmams Žemėje. Ši idėja turi būti taikoma „iš esmės“, nes ją taikant neišvengiama žudymo, išnaudojimo ir užvaldymo praktika (Naess, 1973), t. y. kiekviena rūšis naudoja kitas rūšis maistui ar prieglobsčiui. A. Naesso nuomone, šios praktikos gali būti taikomos tik dviem atvejais – esant gyvybinei būtinybei ir esant artumui (Naess, 1985). Kaip teisingai nurodė A. Leopoldas, žmonės yra tik paprasti biotinės bendrijos nariai, o ne visų rūšių valdovai ir savininkai (Leopold, 1949, p. 172). Praktinė šio principo išraiška yra įsitikinimas, kad visos rūšys turi gyventi su minimalia, o ne maksimalia, įtaka kitoms rūšims ir Žemei apskritai.

Holistinio požiūrio į gamtą ugdymo kultūrinės ir filosofinės problemos

Antropocentrinis požiūris į gamtą

Ekologinio holizmo ugdymas yra sunkus uždavins dėl daugelio priežasčių. Kaip galima suprasti, tai neantropocentrinė pasaulėžiūra, kuri sumenkina žmogaus dominavimą prieš gamtą. Priešingai, antropocentristinis fenomenas turi stiprius religinius ir pasaulietinius pagrindus.

Krikščionybė, kaip įtakingiausia Vakarų pasaulio religija, pagrindžia šį principą. Pradžios kny-

goje Dievas tarė: „Tevaldo žmogus <...> visą žemę ir visus žemėje šliaužiojančius gyvius“. Jis skatina žmogų: „būkite vaisingi ir dauginkitės, pripildykite žemę ir valdykite ją <...>“ (Genesis, 1, p. 26–28). Kai kurie istorikai laikė šią idėją Vakarų pasaulio antropocentrinio požiūrio gamtos atžvilgiu centrine idėja (White, 1967). Čia gamta yra sukurta žmonių naudai ir žmonių paskirtis – būti gamtos valdovais (Partridge, 1984).

Antropocentrinio požiūrio pasaulietiniai pagrindai slypi kantiškoje (tarp daugelio kitų) žmogaus esmės interpretacijoje. Manoma, kad gyvybė išsivystė siekdamą sąmoningumo, racionalumo, svastytymo ir asmeninių gebėjimų *homo sapiens* rūšyje. Gamta svarbi, tik jeigu egzistuoja rūšis, kuriai ji turi svarbą.

Šis gilus įsitikinimas kelia didelį iššūkį, studijuojant ekologinį holizmą mokykloje ar universite. Tai reikalauja daug biologijos (ypač evoliucijos teorijos, biologinių organizmų ryšių ir t. t. suvokimo), filosofijos (tradicinės vertės sampratos, filosofijos istorijos) žinių. Dar daugiau, tai kvestionuoja pagrindinius filosofinius įsitikinimus, kurie vyrauja Vakarų civilizacijoje ir Vakarų filosofinėje mintyje tūkstančius metų.

Monokultūros pasekmės

Kai kurie teoretikai tvirtina, kad posūkis nuo politeistinės pasaulėžiūros į monoteistinę pasaulėžiūrą taip pat padarė didelę įtaką žmonių sąmonėms (Gray, 2003). Monoteizmas įvedė idėją, kad visi (dauguma) gali gyventi pagal vieną standartą (gyvenimo planą). Vienas standartas sumenkino mažumų kultūrines tradicijas kaip nemokslines ir mitopoetines pasaulėžiūras ir šias pavaizdavo esant mitais, astrologija ir raganavimu. Ši monoteistinė pasaulėžiūra įkvėpė vienos galutinės tiesos idėją, taip leisdama ne tik antropocentrinę pasaulėžiūrą į gamtą, tačiau taip pat ir įvairias diskriminacijos formas. Mažosios bendruomenės, kurios turi ilgą ir tebesitęsiančią žmogaus, kaip gamtos dalies, tradiciją (tokios kaip *Kwakiutl*, *Bali*, *Ladhakis* tarp daugelio) yra regimos kaip nereikalingos alternatyvios senosios tradicijos, kurios neturi jokios praktinės naudos žmonijos ateičiai.

Tada, kai išsiskiriančios, mažos bendruomenės ir kitos tradicijos bei religijos yra sumenkinamos, darosi vis sunkesnis progresyvos ekologinio holizmo teorijos ugdymas. Ji gali būti (ir yra) vertinama, kaip viena iš daugelio alternatyvių pasaulėžiūrų, nors ši pasaulėžiūra ekologinės krizės kontekste turėtų būti matoma kaip privaloma. Kaip teisingai suformulavo Davidas Orras, turėtų būti surpantama, kad „visas ugdymas yra ekologinis ugdymas“ (Orr, 1992) ir kad visa ekologinė etika ir ugdymas yra viena ar kita prasme tam tikros rūšies holizmas.

Modernybės mitai

Ekologinio holizmo ugdymo problemomis nereikėtų laikyti vien tik aptartų iššaknijusių religinių ir pasaulietinių antropocentrizmo pagrindų ir monokultūros įtakos. Problemoms galima taip pat priskirti tam tikrus modernybės mitus, kuriuos teisingai apibūdino Chetas A. Bowersas (1996) straipsnyje „Ekologinio raštingumo kultūrinė dimensija“ (*The Cultural Dimension of Ecological Literacy*). C. A. Bowersas aiškina, kad tam tikros (kartais nesąmoningos) kultūrinės prielaidos (jis jas vadina modernybės mitais) turi tiesioginę įtaką mūsų požiūriui į gamtą ir padaro ekologinio holizmo ugdymą dar sunkesniu uždaviniu. Išskiriami šie mitai:

1. „Plataus vartojimo prekių gausa ir technologinė inovacija yra ribojama vien tik žmonių gebėjimu švaistyti pinigų.
2. Individas yra pagrindinis socialinis vienetas, kuris priima racionalius ir moralius sprendimus.
3. Mokslas ir technologija nuolat plečia žmonijos gebėjimą nuspėti ir kontroliuoti jų likimą“ (Bowers, 1996, p. 6).

Aiškiai matome, kad liberaliosios kapitalistinės prielaidos, kartu su naująja šiuolaikine religija – mokslu ir technologija – prasiskverbė iki individo mąstymo, kuris neleidžia žmogui įtraukti ekologinio holizmo nei į savo pasaulėžiūrą, nei į kasdienę moralinę praktiką.

Išvardyti modernybės mitai paneigia pačią holizmo esmę: a) pokytis yra iš prigimties progresyvus; b) antropocentrizmas yra pagrindas; c) individas yra autonominis subjektas; d) racionalumas yra pagrindinis ir tam tikra prasme kultūriškai neutralus gebėjimas. Šios prielaidos svariai palaikomos šiuolaikinių filosofų ir dėl to dar sudėtingiau matyti edukacines žmogaus atskirtumo nuo gamtos ne bendrumo su gamta įtakas.

Atomistinis mąstymas

Atomistinis mąstymas yra viena pagrindinių kultūros ir ugdymo problemų. Tai mąstymas apie kiekvieną dalyką, jį aiškiai atskiriant nuo visų kitų, tai kiekvieno daikto matymas lyg atskiro „atomo“ (Marieta, 1995). Ryšiai tarp daiktų vertinami kaip atsitiktiniai ir mechaniniai ir neveikiantys daikto esminės prigimties.

Istoriškai atomistinis mąstymas paveikė tai, kaip daiktai buvo apibrėžti. Labiausiai išsiskiriantis daikto savybė buvo laikoma jį apibrėžiančia charakteristika. Būtent, šiuo būdu žmonės buvo apibrėžti neteisingai ir nepilnai. Jau Aristotelis apibrėžė žmones kaip „racionalių gyvūnus“. Šių „racionalių gyvūnų“ tikslas buvo „tirti, pažinti ir pertvarkyti gamtinę ir socialinę realybę“ (Kalenda, 2004). Deja, buvo pa-

miršta, kad žmonės taip pat yra emociniai, geidulingi, trokštantys gyvūnai, kurie turi ir kitų charakteristikų, kurios formuoja ir nukreipia mūsų elgesį.

Atomistinis mąstymas paveikė etines sistemas ir šios sustiprino „racionalaus gyvūno“ diferenciaciją ir atskyrimą nuo gamtos. Tai taip pat sustiprino individualistinę paradigmą, kuri yra priešingas ekologinio holizmo kraštutinis. Atomistinė pasaulėžiūra suklasifikavo ir surangavo aplinką, nepripažįstant funkcionuojančios sistemos dalių tarpusavyje priklausomybės. Be to, buvo pripažintas hierarchinis mąstymas.

Vyro dominavimas ir ekologinės implikacijos

Vyro dominavimo argumentas ir jo ekologinės implikacijos buvo iškeltos ekofeministinio judėjimo septintame praeito amžiaus dešimtmetyje. Jis minimas šiame straipsnyje, kadangi vyro dominavimas gali būti suprantamas, kaip svariausiai pagrįsta Vakarų minties kultūrinė prielaida. Viena žinomiausių ekofeminizmo autorių yra profesorė Karen J. Warren. Ji šią kultūrinę prielaidą apibūdino šiuo būdu (Warren, 1990). Kadangi kai kurios konceptualiosios struktūros yra engėjiškos, jos pasižymi trimis požymiais: a) vertės hierarchiniu mąstymu; b) vertės dualizmu; c) dominavimo logika. K. J. Warren mano, kad vakarietiškas mąstymas yra itin patriarchalinis ir jis paaiškina, pagrindžia ir išlaiko moterų subordinaciją vyrams. Gali būti klausama: kaip tradicinis feminizmas susijęs su ekologinėmis problemomis ir holistiniu požiūriu į gamtą? Pasak K. J. Warren: a) moterys yra tapatinamos su gamta ir su fizine sritimi. Vyrai yra tapatinami su „žmogumi“ ir protine sritimi; b) viskas, kas tapatinama su gamta (o gamta neturi tam tikrų gebėjimų (tokių kaip racionalumas, sąmoningumas, moralinė laisvė), todėl nėra suprantama savaime vertinga) yra žemiau bet kam, kas yra tapatinama su žmogumi (protine sritimi), pastarasis yra aukščiau nei ankstesnis; c) taigi, moterys yra prastesnės nei vyrai, o vyrai yra viršesni už moteris.

Šis paprastas pavyzdys parodo feminizmo doktrinos ir ekologinės etikos ryšį. Ekofeminizmas suvokia vyro (*man*)¹ atskyrimo nuo gamtos problemą pažodžiui. Tai nėra žmogaus atskyrimo nuo gamtos problema, o vyro, kuris dominavo aplinkoje daugiau kaip du tūkstančius metų, problema (tai buvo išsamiai pagrįsta Aristotelio, vėliau Tomo Aquino, ir kitų autorių darbuose).

Taigi, ekofeminizmas siūlo naują sistemą, kuri padėtų suprasti, ką gamta galėtų reikšti žmonėms, o ne dominuojančiai visuomenės daliai, ir kaip žmo-

gaus ryšis su kitais – žmonėmis ir ne žmonėmis – suformuluos žmogaus prigimtį ir žmogaus atsakomybių nežmogiškai aplinkai prigimtį ir pagrindą. K. J. Warren mato ekofeminizmo doktriną ištaisant vyrų klaidas ir skatinant konceptualią, pliuralistinę ir apimančią etiką, kuri prieštarautų bet kokios rūšies socialiniam dominavimui (Warren, 1987).

Išvados

1. Tradicinės etikos nepakanka norint išsamiai pagrįsti ekologinę etiką. Būtinai nauji fundamentaliūs, holistiniai principai, sudarantys sąlygas ekologinėms problemoms spręsti.
2. Ekologinis holizmas apibrėžiamas, kai atskiri organizmai yra sudėtingai susiję matricoje, kuri yra didesnė nei jų individuali būtis, arba bendroje biotinėje bendrijoje. Taigi, gyvų organizmų išlikimas ir gerovė priklauso nuo jų ekologinės matricos palankaus funkcionavimo. Ekologinis holizmas yra neantropocentrinė, priskirianti gamtai vidinę vertę ir kovojanti dėl principinio biocentrinio egalitarizmo pasaulėžiūra.
3. Ekologinio holizmo ugdymas turi daug kultūrinių ir filosofinių problemų. Pagrindinės yra šios: išsiskiriantis antropocentrizmo pagrindai (judėjų-krikščioniška tradicija ir vyraujanti filosofija), monokultūros pasekmės, kultūriniai modernybės mitai, atomistinis mąstymas ir vyro dominavimo filosofija.
4. Visos šios problemos apsunkina edukacinių implikacijų, kuriose žmogus būtų matomas gamtos kontekste ir santykiuose su gamta, o ne atskirai nuo jos, išsivaizdavimą. Tiesioginis kultūrinių ir filosofinių problemų sprendimas leidžia įtraukti ekologinį holizmą į studijų programas ir keisti išsiskiriantį žmogaus, kaip atskiros autonominės gamtos dalies, prielaidas.

Literatūra

1. Bowers C. A., 1996, The cultural dimensions of ecological literacy. *Journal of Environmental Education*. Nr. 27 (2). P. 5–11.
2. Commoner B., 1971, *The Closing Circle: Nature, Man and Technology*. New York: Knopf.
3. Fox W., 1984, Deep Ecology: Living as if Nature Mattered. *The Ecologist*. Nr. 14. P. 194–200.
4. Genesis 1: 26–28 (cituota iš <<http://bible.cc/genesis/1-26.htm>>; 2012 m. gegužės 13 d.).
5. Gray J., 2010, *Šiaudiniai šunys: apmąstymai apie žmones ir kitus gyvūnus*. Vilnius: Žara.
6. Kalenda Č., 2001, Holizmas ir individualizmas Aldo Leopoldo Žemės etikoje. *Problemos*. Nr. 60.
7. Kalenda Č., 2002, *Ekologinė etika: ištakos ir dabartis*. Vilnius: VU leidykla.
8. Kalenda Č., 2003, Ekologinės etikos apibrėžtis ir funkcijos. *Problemos*. Nr. 63.

¹ Anglų kalba žodis *man* turi bent dvi šiame kontekste mums aktualias reikšmes: „vyras“ arba „žmogus“. Remiantis ekofeminizmo doktrina, ekologinė krizė kilo būtent dėl *man* (vyro), o ne dėl *man* (žmogaus).

9. Kalenda Č., 2004, Ekologinė etika ir subjekto problema. *Problemos*. Nr. 65.
10. Kalenda Č., 2005, Ekologinė etika: kilmė, principai, taikymas. *Problemos*. Nr. 68.
11. Kalenda Č., 2007, *Etika gamtos apsaugos amžiuje*. Vilnius: Ethos.
12. Leopoldas O., 1987, *Smėlio grafystės kalendorius*. Vilnius: Mokslas.
13. Mackevičiūtė J., 2005, Gamtinių būtybių moralinių teisių neantropocentriniai etiniai argumentai. *Problemos*. Nr. 68.
14. Mackevičiūtė J., 2006, Išsamioji ekologija ir transsameninė identifikacija. *Problemos*. Nr. 70.
15. Marietta Don E. Jr., 1995, *For People and the Planet: Holism and Humanism in Environmental Ethics*. Philadelphia: Temple University Press.
16. Naess Arne, 1973, The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary. *Inquiry*. Nr. 16. P. 95–100.
17. Naess A., 1985, *Identification as a Source of Deep Ecological Attitudes*. Tobias M. ed. *Deep Ecology*. Santa Monica, CA: IMT Productions, 1985.
18. Nelson M. P., 2010, Teaching Holism in Environmental Ethics. *Environmental Ethics*. Vol. 32. No. 1. P. 33–49.
19. Orr D. W., 1992, *Ecological literacy: Education and the transition to a postmodern world*. Albany: State University of New York Press.
20. Partridge E., 1984, Nature as a Moral Resource. *Environmental Ethics*. Nr. 6 (2). P. 101–130.
21. Passmore J., 1974, *Man's Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*. New York: Scribner.
22. Regan T., 1994. *The Case for Animal Rights*. Berkeley: University of California Press.
23. Rodman J., 1977, The Liberation of Nature? *Inquiry*. Spring. P. 83–145.
24. Rolston III. H., 1975, Is There an Ecological Ethics? *Ethics: An International Journal of Social, Political, and Legal Philosophy*. Nr. 18 (2). P. 93–109.
25. Rolston III. H., 2002, Naturalizing Callicott. *Land, Value, Community: Callicott and Environmental Philosophy*. Edited by W. Ouderkirk and J. Hill. P. 107–122. Albany: State University of New York Press.
26. Routley R., 1973, Is there a need for a new, an environmental ethic? *Proceedings of the XV World Congress of Philosophy*. P. 205±10.
27. Singer P., 1977, *Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals*. New York: Avon.
28. Smuts J., 1927, *Holism and Evolution*. London: McMillan and Co Limited.
29. Taylor P. W., 1986, *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
30. Warren K. J., 1987, Feminism and Ecology: Making Connections. *Environmental Ethics*. Nr. 9 (1). P. 3–20.
31. Warren K. J., 1990, The Power and the Promise of Ecological Feminism. *Environmental Ethics*. Nr. 12 (2). P. 125–146.
32. White L., 1967, The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*. Vol. 155. P. 1203–1207.

CULTURAL AND PHILOSOPHICAL ISSUES OF THE HOLISTIC APPROACH TO NATURE EDUCATION

Mindaugas Broga

Summary

The article defines environmental holism to be the central concept of teaching environmental ethics. Environmental holism is understood as when individual organisms are connected complicatedly within a matrix larger than their individual selves or the biotic community collectively. The principle is non-anthropocentric, assumes the intrinsic value of nature and defends the biocentric equality in principle.

Teaching the holistic approach to nature raises various cultural and philosophical issues that make teaching environmental ethics a hard task. Anthropocentrism (defended by Judeo-Christian tradition and mainstream philosophy), aftermath of monoculture cultural myths of modernity, atomistic thinking and man-domination philosophy are the most important opposing assumptions.

The article aims to demonstrate the main cultural and philosophical resistance sources against teaching the holistic approach to nature and hopes that direct dealings with these cultural and philosophical issues will allow incorporate holistic philosophy towards environment into the curriculum.

Key words: environmental ethics, environmental education, environmental holism, holistic approach.

HOLISTINIO POŽIŪRIO Į GAMTĄ UGDYMO KULTŪRINĖS IR FILOSOFINĖS PROBLEMOS

Mindaugas Broga

Santrauka

Straipsnyje pagrindine ekologinės etikos ugdymo koncepcija apibrėžiamas ekologinis holizmas. Jis suprantamas, kai atskiri organizmai yra sudėtingai susiję matricoje, kuri yra didesnė nei jų individuali būtis, arba bendroje biotinėje bendrijoje. Šis principas yra neantropocentrinis, preziumuoja vidinę gamtos vertę ir nuosekliai gina biocentrinę lygybę.

Holistinio požiūrio į gamtą ugdymas kelia įvairių kultūrinių ir filosofinių problemų, kurios ekologinės etikos ugdymą padaro sunkiu uždaviniu. Svarbiausios priešiškos prielaidos yra antropocentrizmas (ginamas judėjų-krikščioniškos tradicijos ir vyraujančios filosofijos), monokultūros pasekmės, kultūriniai modernybės mitai, atomistinis mąstymas ir vyro dominavimo filosofija.

Straipsnyje siekiama parodyti pagrindinius kultūrinius ir filosofinius pasipriešinimo holistiniam požiūriui į gamtą ugdymo šaltinius ir tikimasi, kad tiesioginis kultūrinių ir filosofinių problemų sprendimas leis į studijų programas įtraukti holistinio požiūrio į gamtą filosofiją.

Prasminiai žodžiai: ekologinė etika, ekologinis ugdymas, ekologinis holizmas, holistinis požiūris.

[teikta 2012-06-02